

Szemanúk a trójai háborúról. Krétai Dictys, Frígiai Dares és Philostrateosz szövegei. Fordította Hajdu Péter, Bolonyai Gábor et al. Gondolat Kiadó, Budapest, 2011, 291 oldal, 3290 Ft.

Homéros eposzai az európai kultúra alapszövegeiként mindmáig meghatározzák a trójai háborúról – nem elsősorban mint történeti eseményről, hanem mint legendáról – alkotott képünket. Az *Ilias* és az *Odysseia* ugyanakkor már az ókorban sem a szó szoros értelmében kanonizált elbeszélések voltak, s nem csupán azért, mert a háborúnak csak egyes szakaszait, illetve Odysseus hazatérését dolgozzák fel: a görög(–római) mítoszok alapjellemezője, hogy egymást sok esetben kiegészítő vagy pontosító, gyakran viszont egymásnak ellentmondó változatokban léteznek, melyek bár nem egyenrangúak, ami elterjedtségüket illeti, de egyaránt érvényesek. A ciklikus eposzok (már amennyire a ránk maradt töredékek és összefoglalók alapján ez megállapítható), az archaikus lírai költemények és a tragédiák számos ponton máshogyan mesélték a trójai háború eseményeit, mint az *Ilias* és az *Odysseia*. A homérosi eposzok ráadásul igen korán kritika tárgyává is váltak, elsősorban a filozófusok és a történetírók részéről, például az istenábrázolás és a görög sereg valószínűtlenségét itélte létszáma tekintetében.

A mítoszvariánsok és a Homéros-kritika mellett ismerünk még egy különleges ókori szövegcsoportot, melynek képviselői műfaji szempontból eltérőek ugyan, az alkalmazott mitográfiai stratégiát tekintve viszont rendkívül hasonlóan egymásra. Olyan szövegekről van szó, melyek szerzői azáltal próbálják Homéroszt megcáfolni, illetve a homérosi beszámoló nál pontosabbat, részletesebbet és meggyőzőbbet nyújtani, hogy olyan fikatív elbeszélőt konstruálnak, aki maga is részt vett a háborúban, tehát az évszázadokkal később élt Homérosszal szemben szemtanúja volt az eseményeknek.

A Gondolat Kiadó *Electa* sorozatában megjelent fordításkötet három ilyen szöveget tesz hozzáférhetővé magyar nyelven elsőként, bevezetővel és jegyzetekkel ellátva. Az első a görögök oldalán harcoló Krétai Dictys *Trójai naplója* Hajdu Péter fordításában (melyet 2004 és 2006 között az *Ókor* már részletekben közölt): a fikció szerint szerzője faháncsra írta föníciai nyelven vagy legalább-

is föníciai betűkkel, és a sírjából került elő Nero uralkodása idején, aki görögre fordíttatta, s ezt a szöveget ültette át latinra egy bizonyos Septimius. A második, Dictysénél lényegesen rövidebb és egyszerűbb beszámolót, a *Trója pusztulását* (szintén Hajdu Péter fordítása) a szöveg a trójai oldalon harcoló Frígiai Daresnek tulajdonítja: kéziratát a bevezető levél szerint Cornelius Nepos találta meg Athénban (természetesen ezúttal is fikcióról van szó), és fordította latinra. A harmadik szöveg a legterjedelmesebb, stílusban legmagasabb színvonalú, s irodalmi szempontból is a legösszetettebb: Flavius Philostrateosz *Hőstörténet* című dialógusa (Bolonyai Gábor és tanítványai fordítása), melyben a Helléspontos közelében élő szőlősgazda beszélget egy föníciai utazóval arról, hogy miket szokott mesélni neki Prótesilaos, a trójai háború első görög áldozata, aki azonban hősökultuszban részesül, s ebben az értelemben öröklétet élvez.

A kötet egészéhez nem született előszó, csupán a fordításokhoz külön-külön, s ezek terjedelme jól tükrözi az egyes szövegek hosszát, illetve összetettségét. A Dictyshöz írt bevezető (9–16. o.) – külön előszó híján – szükségképpen a kötet bevezetőjének szerepét is ellátja, sőt valójában részletesebben foglalkozik a „szemanúi beszámolók” műfaji jellegzetességeivel, valamint irodalom- és művelődéstörténeti kontextusával, mint magával a Dictys-szöveggel. Nyilvánvalóan fordítói-szerkesztői döntésről van szó, nem pedig arról, hogy a bevezető szerzője ne ismerné mélyrehatóan a tárgyalt szöveget: Hajdu korábban részletes tanulmányt közölt e tárgyban (*Antik Tanulmányok* 46 [2002] 241–250 = *Már a régi görögök is*. Balassi, Budapest, 2004, 98–116). A bevezető műfaja természetesen nem teszi lehetővé, illetve szükségessé bizonyos problémák részletes tárgyalását, de úgy vélem, érdemes lett volna érinteni éppen azt a két szempontot, melyet a korábbi tanulmány részletesen tárgyalt.

Az első a szöveg kutatástörténete. Ezt nemcsak az teszi érdekessé és tanulságossá, hogy az eredeti görög szöveg töredékeit tartalmazó két papirusz később vált ismertté, mint a latin fordítás (14. o.), hanem az is, hogy éppen a papirusz előkerülése bizonyította azt, amit a kutatók korábban filológiai eszközökkel már kikövetkeztettek, ti. hogy az elterjedt

vélekedéssel ellentétben a latin szöveg valóban fordítás, nem csupán akként állítja be magát. A kérdés röviden felmerül egyébként a Dares szövegéhez írott bevezetőben (103. o.), mivel ez utóbbi szöveg esetében ugyancsak megkérdőjelezték a görög eredeti létét (ráadásul itt nem is került elő görög papirusz) – ám a téma felvetése ezúttal úgy hat, mintha inkább csak visszautalna valamire, amit a Dictys-bevezető részletesebben tárgyalt.

A másik hiányzó szempont a római közönség feltételezhető reakciója: Dictys görög, és elbeszélése is határozottan görögpartí, a rómaiak viszont éppenséggel a trójaiaktól származtatták magukat. Hajdu ezt a kérdést igen árnyaltan tárgyalja korábbi tanulmányában, hangsúlyozva, hogy a késő ókori római olvasó számára a görögséggel évszázadok óta fennálló szoros kulturális kapcsolat, illetve a civilizált nyugatnak a barbár kelettel való szembeállítására legalább annyira erős identitásképző erő lehetett, mint a trójaiakhoz fűződő rokonság legendája.

Ezektől az észrevételektől eltekintve a bevezető jó áttekintést ad a fikatív szemtanúi beszámoló műfajának alapvető technikáiról: a Homéros által említett részletek pontosításáról egyrészről, másrészről viszont a szemléleti korrekcióról a deheroizálás, a racionalizálás és a politikai szempontok hangsúlyozása révén. A következő, Dares szövegéhez írott bevezető (103–105. o.) a *Trója pusztulása* legérdekesebb vonásaként azt emeli ki, hogy bár az elbeszélő trójai, mégsem mutatkozik elfogultan Trója-partinak: azt sugallja, hogy bár a trójaiak igazabb ügyet képviselnek, de szervezettségben és bátorságban elmaradnak a görögöktől, végül pedig morálisan is összeomlanak: párthasadás jön létre, s a két csoport már inkább egymás ellen, mintsem a görögök ellen harcol.

Bolonyai Gábor bevezetője a *Hőstörténet*hez (133–159. o.) valójában inkább tanulmánynak nevezhető. Terjedelmét és mélységét indokolja, hogy a Philostrateosz-dialógus a kötetben szereplő szövegek közül a legösszetettebb, illetve szerzőjéről is több információval rendelkezünk. Philostrateosz az egyik legfőbb képviselője (és egyben névadója) a „második szofisztika” néven ismert intellektuális (tehát nem kizárólag irodalmi) áramlatnak, melynek legfőbb jellemzője a görög kulturális hagyományhoz való

viszony tudatos megerősítése és újrafogalmazása a Római Birodalom jelentette társadalmi, kulturális és politikai keretek között. Bolonyai ebbe a művelődéstörténeti kontextusba ágyazva röviden összefoglalja Philostratos életét és írói-szónoki munkásságát, majd tárgyalja a műfaji előzményeket (itt néhány átfedés fedezhető fel a Dictys-bevezetővel) és újításokat, felvázolja a mű szerkezetét. Végül részletesen vizsgálja a *Hőstörténet* vallástörténeti vonatkozásait, szembeállítva két értelmezői gyakorlatot: egyes kutatók valódi megtérésként értelmezik mindazt, ahogyan az utazó a szőlősgazda által Prótesilaosról és a trójai háborúról elmondottakra reagál, mások viszont a második szofisztikára jellemző irodalmi játéknak. Bolonyai álláspontja ebben a kérdésben óvatos és kiegyensúlyozott: szerinte Philostratos nem folytat propagandát a hēróskultuszok mellett, de nem is figurázza ki őket, hanem a dialogikus formát kihasználva éppen a hívő és a nem hívő álláspontja közötti konfliktust viszi színre, a döntést az olvasóra hagyva (139. o.).

Maguk a fordítások jól érzékeltetik az eredeti latin és görög szövegek stílusát: Dictys szövege visszafogott, de igényes, Daresé meglehetősen egyszerű, Philostratos *Hőstörténete* pedig könnyed, mégis elegáns stílusú, „értelmiségi” beszélgetést tár az olvasó elé. A könnyen olvasható, élvezetes és ugyanakkor megbízható fordításokhoz két megjegyzést fűznék csupán – mindkettő a *Trójai napló*ra vonatkozik. Ellentétben Daresszel, aki végig megtartja a harmadik személyű elbeszélést, sőt (az antik szövegekre jellemző elbeszélői technikával élve) magára mint elbeszélőre is harmadik személyben utal, Dictys nemcsak „görögöket” és „trójaiakat” említ, hanem „a mieinket” is, jobban hangsúlyozza tehát saját érintettségét az elbeszélte történetben. Hajdu Péter Dictys-fordításában azonban gyakran (de nem minden esetben) cseréli a „görögöket” és a „mieinket” a latin szövegben egyébként került „mi”-re. Nem feltétlenül hibának tekintem ezt, mindenese-

re olyan fordítói tendenciáról van szó, amely tovább erősíti a Dictys és Dares elbeszélői stílusa közt amúgy is kitapintható különbséget.

A fent említett papirusztöredékek továbbá arra is lehetőséget adtak a kutatóknak, hogy a latin Dictys stílusát ne csak Daresével, hanem a görög eredeti előkerült részleteivel is összehasonlítsák. Mint Hajdu a Dictys-bevezetőben említi, Septimius tartalmilag hű fordításra törekedett, de a saját szövegét a görögénél magasabb stílári szintre emelte (14. o.). Egy rövid szövegrész példáján ezt a fordításkötet olvasója számára is be lehetett volna mutatni. Erre alkalmasnak látszik például a 4. könyv 12. fejezete, ahol a papirusz szövege többé-kevésbé hiánytalan.

Így hangzik a görög eredeti (K. D. fordításában): „Aias rábízta a holttestet *Diomédés kísérőire, hogy védjék, és először* Asioszt, Dymas fiát, Hekabé testvérét találta el dárdájával, majd pedig Nastést és Amphimachost, a karok vezéreit. *Mellette állt* Aias és Sthenelos, és gyilkolta az első sorban harcolókat. Majd miután sok szövetségeseük rendezetlen sorokban elmenekült, s magukat a barbárokat is ellenállás nélkül kaszabolták le, s már nem tudtak tovább ellenállni, [a görögök] addig üldözték őket, amíg be nem értek falaik mögé.”

Ez pedig Septimius fordítása (Hajdu Péter fordításában): „Aias átadta kísérőinek a holttestet, és megölte Asioszt, Dymas fiát, Hecuba testvérét, aki először akadt útjába. Ezután még sokakat eltalált dárdával: *mindenkit, aki csak hajításnyi távolságon belül felbukkant, köztük* Nastest és Amphimachust, Caria urait. *Oileus fia, Aias és Sthenelus együtt harcoltak, és sok ellenséget vágtak le vagy futamítottak meg.* A trójaiak, mikor látták temérdek veszteségüket, hogy a biztos harcrend teljesen felbomlott, és az ellenállásra már *semmi remény sem maradt, szétszórta, összevissza kezdtek a kapukhoz rohanni, mert csak a falakban volt bizodaluk.* Üldözés közben még rengeteget kaszaboltunk le közülük.”

Septimius tehát egyrészt apró részletekkel gazdagítja az elbeszélést (Aias mindenkit megöl, aki útjába akad), pontosít (megkülönbözteti Oileus fiát, vagyis a „Kis” Aias-t a korábban említett „Nagyót”), és jobban érzékelteti a trójaiak lelkiállapotát (az ellenállásra semmi remény, csak a falak védelmében bíznak). Másutt viszont éppenséggel elhagy egy-egy elemet (például Diomédés kísérői helyett Aias sajátjait említi), de akár ez is szolgálhatja adott esetben az elbeszélés lendületesebbé és ezáltal élvezetesebbé tételét (például a görög szövegben a trójaiak és szövetségeseik megkülönböztetése ebben a jelenetben nem tűnik fontosnak). A változtatások néhány esetben több mint stíláriusak, és ha nem is döntő fontosságú, de tartalmi módosításoknak tekinthetők. Septimius fordítása ezeken a pontokon tehát mintegy „kilép a fordított szöveg árnyékából”, és saját mítoszvariánst hoz létre.

A fiktív szemtanúi beszámolók érdekességei – jellegükből fakadóan – nem utolsósorban a részletekben mutatkoznak meg, s ezek tárgyalása túlmutatna a kötetről írott recenzió keretein. Dictys, Dares és Philostratos szövegei ugyanakkor nemcsak az irodalmi hamisítás és hagyományozott elbeszélésekkel való játszadozás példái, hanem a maguk eszközeivel a trójai háború történetének újrainírása közben közvetlen vagy közvetett módon a múlt megismerhetőségének, a kulturális emlékezet fenntartásának valódi és fiktív, szóbeli és írásos, transzcendens és hétköznapi eszközeit állítják szembe egymással. Ha mindehhez még azt is hozzátesszük, hogy a nyelvismeret hiánya folytán a középkorban nem a görög eposzok, hanem éppen Dictys és Dares szövegei voltak a trójai háború mervadói elbeszélései, illetve a formálódó népnyelvi irodalmak Trója-regényeinek fő mintái és forrásai, talán nem is kell bővebben indokolni, miért lehet hasznos e kötet nemcsak az antik, hanem a későbbi irodalom- és kultúrtörténet iránt érdeklődők számára is.

Kozák Dániel